

Департамент гуманітарної політики
Вінницької обласної державної адміністрації
Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека
ім. К. А. Тімірязєва

**Вінниччина в контексті
Української революції
1917–1921 років**

*До 100-річчя подій
Української революції 1917–1921 років*

Науково-допоміжний бібліографічний покажчик

Вінниця, 2021

УДК 016:94(477.44)«1917/1921»

В 48

Відповідальна за випуск *Л. Б. Сенік*,
директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Наукові консультанти:

Т. Р. Кароєва, доктор історичних наук,
професор ВДПУ імені Михайла Коцюбинського;
А. В. Войнаровський, кандидат історичних наук,
доцент ВДПУ імені Михайла Коцюбинського

Вінниччина в контексті Української революції 1917–1921 років : до 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Департамент гуманітар. політики Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва ; уклад.: Г. М. Авраменко, О. Ю. Антонюк; авт. ст.: А. В. Войнаровський, О. М. Кравчук, С. Л. Калитко, І. І. Ратушняк ; ред.: Г. М. Слотюк, С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Л. Б. Сенік. – Вінниця, 2021. – 512 с.

Видання «Вінниччина в контексті Української революції 1917–1921 років» підготовлене на відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників, які брали активну участь у революційних подіях на теренах Вінниччини. У науково-допоміжному бібліографічному покажчику зібрано та систематизовано назви друкованих матеріалів, що репрезентують науковий доробок українських учених, зокрема Вінницької та Хмельницької областей, про цей період історії на території Поділля та Вінниччини зокрема. Мета бібліографічного покажчика – донесення історіографічної та джерелознавчої інформації про період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. науковцям, викладачам закладів вищої освіти, студентській, учнівській молоді, а також усім тим, хто вивчає новітню історію нашого краю.

© Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва, 2021

Зміст

Від укладачів	5
<i>Войнаровський А. В.</i>	
Події Української революції 1917–1921 років на Вінниччині	7
<i>Кравчук О. М., Калитко С. Л., Ратушняк І. І.</i>	
Керівники органів державного управління Подільської губернії у 1917–1920 рр.	55
1. Українська революція 1917–1921 рр. Загальні матеріали	82
2. Події Української революції 1917–1921 років на Вінниччині	93
2.1. Загальні матеріали	93
2.2. Доба Української Центральної Ради	128
2.3. Доба Української Держави. Подільські сторінки	143
2.4. Поділлія в добу Директорії УНР	162
2.4.1. Діяльність Уряду УНР у Вінниці. Вінниця – тимчасова столиця	195
2.4.2. Вінниччина часів УНР у дзеркалі подільських часописів	204
2.5. Повстанський рух	212
3. Більшовицький терор на Поділлі в період визвольних змагань (1917–1921 рр.)	223
4. Діячі Української революції 1917–1921 рр. на Поділлі	235
Загальні питання	235
Персоналії	240
5. Меморіалізація подій та діячів Української революції 1917–1921 рр. на Вінниччині	433

КЕРІВНИКИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1917–1920 рр.

Персоніфікація історії Української революції є одним із важливих завдань сучасної історичної науки. У випадку Поділля, яке тут розглядається в межах Подільської губернії, зазначена тема має загальноукраїнське значення. Адже це був регіон, де найдовше працювали владні інституції українських державних утворень доби національної революції. Серед діячів різних сфер життя особливу цікавість викликають постаті голів місцевих адміністрацій. Посаду очільника губернської адміністрації Поділля в 1917–1920 рр. обіймали П. М. Александров (березень – вересень 1917 р.), М. А. Стаховський (вересень – листопад 1917 р.), Г. К. Степура (листопад 1917 р. – квітень 1918 р., грудень 1918 р. – травень 1919 р.), В. С. Дудич (квітень – травень 1918 р.), С. І. Кисельов (травень – листопад 1918 р.), Є. С. Богуславський (листопад 1918 р.), М. П. Куриленко (травень – липень 1919 р.), М. П. Кондрашенко (липень – листопад 1919 р.), В. К. Приходько (листопад 1919 р. – березень 1920 р.), Є. А. Колодяжний (березень – липень 1920 р.), Ф. О. Сумневич (жовтень – листопад 1920 р.). Всі голови місцевих адміністрацій діяли в надзвичайних умовах воєнного часу. Екстремальні умови державного будівництва в роки української революції супроводжувалися обмеженням можливості їхнього впливу на суспільні процеси, адже розгортання революції на українських землях колишньої Російської імперії відбувалося на тлі Першої світової війни, під час війни з більшовиками кінця 1917 – початку 1918 р., австро-угорської окупації 1918 р., війни з більшовиками кінця 1918–1920 рр. По-різному склалася доля очільників губернії. Частина з них емігрувала, інші – у різні часи знищені радянською репресивною системою.

Зазначена стаття є спробою ознайомити з основними етапами життя очільників Подільської губернії в 1917–1920 рр.

Посади голів місцевих адміністрацій неодноразово змінювали назву. Із падінням царизму в березні 1917 р. замість губернаторів запроваджено посади губернських комісарів – повноважних представників Тимчасового уряду на місцях [1]. Вони були представниками центральної влади, відповідали за правопорядок,

наглядали за дотриманням законів, інформували центральні органи влади про ситуацію в регіонах. Їх правовий статус визначало Тимчасове положення про губернських та повітових комісарів від 19 вересня 1917 р. [2]. Статус представників власне української державності губернські комісари отримали в листопаді 1917 р., з часу проголошення УНР. В Українській Державі гетьмана П. Скоропадського 16 травня 1918 р. затверджено закон «Про перейменування губернських і повітових комісарів і їх помічників». Він передбачав запровадження посад губернських і повітових старост [3]. Із початком протигетьманського повстання Директорія УНР відновила посади комісарів. Замість них законом від 5 жовтня 1920 р. запроваджено посади начальників губерній і повітів [4]. Зауважимо зміну місця перебування голів Подільської губернської адміністрації. Із початком Першої світової війни функції губернського центру фактично переходять до Вінниці. Втім, наприкінці грудня 1917 р. губернський комісар Г. Степура повернувся до Кам'янка-Подільського. Очільники адміністрації працювали там до квітня 1919 р., коли місто на короткий час було зайняте Червоною армією. Після відновлення влади УНР губернські комісари продовжували урядувати саме в адміністративному центрі Поділля. Наприкінці 1919 р. місто зайняли підрозділи польської армії, які перешкоджали діяльності українських інституцій. У березні 1920 р. губернський комісаріат Поділля містився в Новій Ушиці, а з відновлення влади УНР на частині Поділля в травні – червні 1920 р. її владні установи перебували у Вінниці.

Павло Миколайович Александров (1863–1919) – громадсько-політичний діяч, правник. Закінчив військово-юридичну академію, працював військовим прокурором. Мав маєтки в Смоленській і Подільській губерніях. Один із маєтків був у Літинському повіті (119 десятин у с. Степанки). У 1906 р. очолив осередок партії «Союз 17 октября». Входив до складу Подільської губернської комісії у справах виборів до I Державної Думи. У 1909 р. став членом Подільського Союзу російських націоналістів. Очолював Подільську губернську управу у справах земського господарства. У 1911–1918 рр. очолював Подільську губернську земську управу, яку із початком Першої світової війни перемістили до Вінниці. Після повалення царату, 6 березня 1917 р., губер-

натор А. Мякінін передав управління Поділлям П. Александрову як представнику земства. Його діяльність громадсько-політичні діячі краю не підтримували. Подільською губернською Радою громадських організацій, створеною 7 травня 1917 р. у Кам'янці-Подільському, П. Александрову висловлено недовіру. Від Партії народної свободи (конституційно-демократичної) брав участь у виборах до загальноросійських Установчих зборів. Формально продовжував очолювати Подільську земську управу до квітня 1918 р., коли губернські народні збори у Вінниці обрали її головою В. Приходька. У 1918 р. П. Александров взяв участь у хліборобському русі. Входив до членів ради й був управляючим справами Всеукраїнської спілки хліборобів, головою правління якої був вінницький земець граф Д. Гейден. Всеукраїнська спілка хліборобів була одним з організаторів з'їзду хліборобів 29 квітня 1918 р., на якому гетьманом України обрано П. Скоропадського. У період Гетьманату П. Александров працював у комісіях з підготовки земельної реформи та нового земського положення. Із 8 липня – член Ради міністра внутрішніх справ Української Держави. У 1919 р. загинув у Києві на допиті в ЧК [5].

Микола Ананійович Стаховський (1879–1948) – український громадсько-політичний діяч, лікар. Народився 22 травня 1879 р. у с. Стетківці на Волині (нині – Чуднівський район Житомирської області) в родині парафіяльного священника. Початкову освіту здобув у рідному селі, у 1893–1901 рр. навчався в Житомирській гімназії, згодом – на медичному факультеті Варшавського університету. По його закінченні в 1904 р. захистив дисертацію з медицини. Розпочав медичну практику в рідному селі, після переїзду до Києва працював хірургом, вивчав імунологію. Цікавився громадсько-політичним життям, вступив до Товариства українських поступовців і Київської Громади. Під час російсько-японської війни 1904–1905 рр. працював у шпиталі Червоного Хреста на Далекому Сході, у Мукдені (нині Шеньян, Китай). Там удосконалив свою хірургічну техніку й уперше застосував винайдений ним метод лікування поранень кісток заливанням стерильним теплим вазеліном, який через певний час застосували відомі лікарі Орр і Ольбі для лікування остеомієлітів. Вступив до Української соціал-демократичної робітничої

партії, із 1906 р. брав участь у виданні її часопису – газети «Боротьба», у якій гостро критикував владу. Через звинувачення у спробі повалення існуючого режиму та загрозу ув'язнення виїхав до Франції. У Парижі вивчав урологію й загальну хірургію, отоларингологію, працював у шпиталі св. Антонія. 15 січня 1908 р. повернувся в Україну. Приїхавши до Вінниці, з'явився до прокурора. 25 серпня 1908 р. засуджений до ув'язнення терміном на один рік за «спробу повалити існуючий режим». Відбув у в'язниці сто днів, а решту покарання – у земській лікарні, де обладнали спеціальне приміщення, в якому він приймав пацієнтів. 1909 р. одружився з С. С. фон Кірштейн. У січні 1912 р. у подружжя народився син Лев (1911–1968), який продовжив батьківську справу. У 1909–1914 рр. займався медичною практикою у Вінниці. У центрі міста, на вулиці Ролле, напроти міського театру, придбав великий сад, де 1914 р. побудував за проєктом відомого мистця В. Кричевського двоповерховий будинок у стилі українського модерну (сучасна будівля поліклініки Національної поліції по вул. Верещагіна, добудована в радянський час). У 1914 р. призваний до війська та призначений до шпиталю Червоного Хреста в Любліні (Польща). Згодом шпиталь перевели до Проскурова. У місті він познайомився з місцевими українськими діячами (П. Блонський, Т. Верхола, Н. Дорошенко-Савченко, І. Розгін, К. Місевич, Ф. Кот, В. Мудрий). Після Лютневої революції 1917 р. обраний головою Української громади в Проскурові. Він і П. Блонський були її представниками на загальноармійських зборах у Проскурові, де був обраний членом повітового виконавчого комітету, згодом – повітових земських зборів. У квітні 1917 р. 2/3 голосів земських зборів обраний головою Проскурівської повітової управи. Також обраний заступником голови Подільської губернської української ради, утвореної у Вінниці 5–6 травня 1917 р. Подільська губернська рада громадських організацій на засіданні 8–11 червня 1917 р. висунула його кандидатом на посаду губернського комісара. Затверджений губернським комісаром 10 вересня 1917 р. Намагався стабілізувати ситуацію у сфері правопорядку. 11 вересня 1917 р. звернувся до командування Південно-Західного фронту з пропозицією про превентивні заходи щодо охорони та вивезення спирту. Із 6 листопада 1917 р. звільнений за власним бажанням із

посади губернського комісара, зосередився на роботі в шпиталі Червоного Хреста, переведеного з Проскурова до Вінниці. Після встановлення в січні 1918 р. більшовицької влади у Вінниці М. Стаховський з родиною виїхав в Одесу, де жив у родині брата дружини до зайняття України військами Центральних держав. У грудні 1918 р. М. Стаховський працював Уповноваженим по допомозі полоненим, старшим лікарем Вінницького військового місцевого лазарету. 18 січня 1919 р. призначений Директорією першим головою дипломатичної місії УНР у Великій Британії. Місія прибула до Великої Британії в травні 1919 р., не була офіційно визнана її урядом. У таких умовах важливим завданням місії було поширення інформації про Україну через щотижневий бюлетень «Ukraine» (липень 1919 р. – лютий 1920 р.). 15 серпня 1919 р. за станом здоров'я М. Стаховський був звільнений з посади. У 1920 р. переїхав до Парижу, де продовжив лікарську практику, переважно серед українських емігрантів. Із 1922 р. працював лікарем в Українському Червоному Хресті. Згодом переїхав до Чехословаччини, у 1924–1931 рр. працював окружним лікарем у м. Берегове (Закарпаття). Був одним із провідних організаторів українського культурного життя. Із 1939 р. – в Празі, згодом, до 1945 р., працював лікарем у м. Румбург. Позбавлений після травня 1945 р. лікарської практики, готувався до еміграції у Венесуелу, куди 1947 р. виїхав його син Лев, лікар-оториноларинголог. 7 грудня 1948 р. помер у Празі. Похований на Ольшанському цвинтарі [6].

Григорій Калістратович Степура (1881–1944) – український громадсько-політичний і культурно-освітній діяч, правник, журналіст. Народився 20 листопада 1881 р. в сім'ї лікаря у м. Жванець Подільської губернії (нині – Кам'янець-Подільського району Хмельницької області України). Навчався в місцевій початковій школі, духовних семінаріях у Кам'янці-Подільському та Кутаїсі (Грузія), Харківському ветеринарному інституті, Варшавському університеті. Активний учасник українського життя, у Варшавському університеті був одним із організаторів української студентської громади, адміністратором драматичного гуртка. Із 1912 р. працював у м. Кам'янець-Подільський присяжним повіреним, адвокатом, мировим суддею, заснував «Просвіту» у Жванці. До-

писував у місцеву пресу (криптоніми та псевдоніми: Г. С.; Громадянин; Жваченко-Подністряк Гр.). У 1914 р. виїхав з родиною до Сум, обійняв посаду секретаря повітової земської управи. На початку революції повернувся на Поділля, став одним із провідних українських громадсько-політичних діячів краю. Із 4 квітня 1917 р. – начальник міліції Кам'янецького повіту, із 10 вересня – заступник губерньського комісара Поділля. Із 6 листопада – в. о. губерньського комісара Поділля, 2 грудня – затверджений на цій посаді. Сприяв українізації адміністративного апарату. Підтримував Українську партію соціалістів-революціонерів, від якої брав участь у виборах до Українських установчих зборів. 27 грудня 1917 р. Г. Степура із канцелярією губерньського комісара переїхав до Кам'янця-Подільського, іншими губерньськими інституціями у Вінниці керував його заступник В. Дудич. З метою зміцнення української влади в регіоні у січні 1918 р. наказав засновувати на Поділлі осередки «Вільного козацтва». В умовах наступу Червоної армії радянської Росії на УНР стабілізувати внутрішню ситуацію не вдалося. 21 січня 1918 р. збільшовичені військові підрозділи проголосили владу Рад у Кам'янці-Подільському. Після укладення Брест-Литовського мирного договору УНР з Центральними державами силами Української армії спільно з австро-німецькими військами почалося повернення контролю над територією України. 28 лютого 1918 р. Г. Степура повернувся до Кам'янця-Подільського. 9 квітня 1918 р. погодився обійняти посаду губерньського комісара Харківщини. Гайдамацький полк, сформований ним, понад місяць відбивав атаки більшовицьких частин у березні – квітні 1918 р. на підступах до Харкова і одним із перших вступив у місто. За Гетьманату – мировий суддя у м. Жванець. Брав активну участь у протигетьманському повстанні в Кам'янці-Подільському 19 листопада 1918 р. Фактично почав виконувати обов'язки губерньського комісара. Згодом був призначений старшим помічником Подільського губерньського комісара Є. Богуславського, що перебував у м. Вінниці. 10 грудня 1918 р. затверджений на посаді Подільського губерньського комісара. Працював в екстремальних умовах військового часу – війни РСФРР проти УНР, уряд якої був змушений переїхати на Поділля (26 січня 1919 р. – до Вінниці,

а 6 березня – до Жмеринки). 15 січня 1919 р. сприяв ліквідації в Кам'янці-Подільському виступу деяких військових частин проти влади УНР. У зв'язку з ускладненням відносин УНР з Румунією після Хотинського повстання в січні 1919 р., підтриманого губернською владою Поділля, 17 березня 1919 р. відправлений у відпустку терміном на два місяці. В. о. голови адміністрації Поділля став О. Морозовський – член губернської земської управи. Після службового відрядження до Галичини Г. Степура був звільнений із посади губернського комісара Поділля із 14 травня 1919 р. Мешкав у Жванці, де відновив адвокатську практику, очолював товариство споживачів «Дністер», сприяв заснуванню й очолив Українську гімназію ім. Б. Хмельницького, був почесним головою комісії по заснуванню історико-етнографічного музею. Із липня 1920 р. повернувся до праці в Міністерстві внутрішніх справ УНР. Здійснивав ревізію діяльності прифронтових дивізійних комісарів, виконував обов'язки голови департаменту місцевого самоврядування. Із кінця 1920 р. перебував на українських землях у складі тогочасної Польщі. Жив у містах Борщів, Рівне, Луцьк. У січні 1921 р. очолював делегацію УНР до Варшави, яка протестувала проти визнання урядом Польщі УСРР. У Луцьку, де проживав із 1923 р., заснував Бюро правних порад і писання прохань, брав активну участь у діяльності «Просвіти». 1924 р. отримав польське громадянство. 1927 р. входив до комітету по вшануванню пам'яті Головного отамана С. Петлюри. Підготував «Історію села Жванець». Після встановлення радянської влади в листопаді 1939 р. репресований. Помер на заслання в м. Ургенч, Узбекистан [7].

Володимир Самійлович Дудич (1885–?) – український літератор, громадський і державний діяч. Народився 31 липня 1885 р. в містечку Острог Острозького повіту Волинської губернії (нині – Рівненська область). У 1905 р. закінчив п'ять класів гімназії. 1906 р. одержав свідоцтво на звання вчителя народної школи. У лютому 1902 – грудні 1905 рр. – діловод 2-ї Київської жіночої духовної школи, у березні – вересні 1906 р. – канцелярії Київської єпархіальної шкільної ради. У вересні 1906 – січні 1907 рр. – учитель Термахівської народної школи Радомишльського повіту Київської губернії, у січні – жовтні 1907 рр. – Радомишльської

двохкласної школи (нині – Житомирська область). 1907 р. арештований за справою «спілки вчителів». Був ув'язнений 1,5 року. У 1911–1915 рр. навчався на юридичному факультеті Київського університету. У липні 1911 – грудні 1915 рр. – секретар і помічник присяжного повіреного А. Семашка у Вінниці. У грудні 1915 – грудні 1916 рр. – конторник управління дорожніх робіт Південно-Західного фронту. У грудні 1916 – квітні 1917 рр. – торговельний агент Подільського союзу кредитних товариств. Очолював вінницьку організацію УСДРП. У квітні 1917 р. обраний до ревізійної комісії вінницької «Просвіти». Член Центральної Ради і Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Один із ініціаторів ухвалення 4 квітня 1917 р. шкільною комісією Вінницького повітового земства постанови про викладання в школах «материнською мовою» і поповнення складу комісії представниками «Просвіти». 16 квітня – 10 жовтня 1917 р. – редактор часопису «Подільська Воля», на сторінках якого закликав до підтримки Генерального Секретаріату Центральної Ради. У серпні 1917 р. обраний до Вінницької міської думи. За його ініціативи 13-ті надзвичайні Вінницькі земські збори в жовтні 1917 р. ухвалили резолюцію щодо припинення війни, наведення порядку та встановлення української національної влади на території губернії, а також заснування осередків «Вільного козацтва». Брав участь у виборах до Українських установчих зборів. 10 жовтня 1917 р. – 9 квітня 1918 рр. – помічник Подільського губернського комісара. Після переїзду в грудні 1917 р. канцелярії губернського комісара до Кам'янка-Подільського залишився у Вінниці, де керував справами інших губернських інституцій. 12 березня 1918 р. видав письмову вказівку губернським установам про запровадження григоріанського календаря та центральноєвропейського часу. 9 квітня – 12 травня 1918 р. виконуючий обов'язки губернського комісара. Прагнучи зменшити залежність від австро-угорських військ, 26 квітня 1918 р. наказав повітовим комісарам не передавати арештованих «в розпорядження австро-угорської команди». Після проголошення Української Держави, 3 травня за наказом гетьмана на нього було покладено відповідальність за утримання спокою та порядку в губернії. Проте влади Гетьманату не підтримав. 3 травня розіслав повітовим комісарам і комендан-

там телеграму про скликання 7 травня місцевих з'їздів селян і робітників, на яких передбачалося ухвалити резолюції, спрямовані проти гетьмана, й обрати представників на Всеукраїнський селянський з'їзд. Однак втручання австро-угорських підрозділів, що заявили про підтримку нової влади, унеможливило скликання цих з'їздів. 14 травня наказом гетьмана П. Скоропадського губернських комісарів та їхніх помічників звільнено. 14 травня виїхав з Кам'янця-Подільського. Закликав до усунення гетьмана П. Скоропадського, за що у Вінниці в липні 1918 р. був заарештований австро-угорськими військами. Входив до Вінницької філії Українського національного союзу. Підтримав протигетьманське повстання. 7 грудня 1918 р. призначений помічником завідуючого відділом праці при Директорії УНР, 2 січня 1919 р. – директором департаменту загальних справ міністерства праці. 22 і 23 січня 1919 р. брав участь у засіданні уряду УНР як товариш (заступник) керуючого міністерства праці. У лютому – серпні 1919 р. працював на посадах Вінницького повітового комісара, заступника Вінницького міського голови. 20 вересня 1919 р. делегований міською управою до Комісії у справі передачі Подільському товариству охорони культурно-історичних пам'яток будівлі комплексу «Мури» для музею. У 1930-х рр. проживав у м. Житомир. Працював інспектором споживспілки. Арештований 31 травня 1931 р. Обвинувачений за ст. 54-11 КК УСРР. Судовою трійкою при Колегії ДПУ УСРР 16 лютого 1932 р. ув'язнений на п'ять років до концтабору. Подальша доля невідома. Реабілітований у 1989 р.[8].

Сергій Іванович Кисельов (1877–1937) – громадсько-політичний та земський діяч, правник. Народився 13 вересня 1877 р. в сім'ї київського спадкового почесного громадянина, що жила в Чорному Острові (нині – Хмельницький район Хмельницької області). Навчався у 2-й Кишинівській (за іншими відомостями – Київській) гімназії (1889–1897), на юридичному факультеті Київського університету (1897–1900). У вересні 1901 – березні 1907 рр. працював у судових установах на Поділлі. Пройшов шлях від молодшого слідчого до мирового судді 1-ї дільниці Проскурівського повіту (в таблиці про ранги – від губернського секретаря до статського радника). У 1911 р. обра-

ний гласним (депутатом) Проскурівського повітового земства, а згодом – гласним Подільського губернського земства. У травні 1912 – квітні 1917 рр. – голова Проскурівської повітової земської управи. Проявив себе здібним організатором. Із 1911 р. – власник 322 десятин землі в с. Заруддя Проскурівського повіту. Член Проскурівсько-Летичівського сільськогосподарського товариства та Проскурівського підвідділу Російського імператорського воєнно-історичного товариства. Займався благодійницькою діяльністю (працював у товаристві Червоного Хреста, був почесним членом Черноострівського сільського опікування дитячими притулками, почесним опікуном Проскурівського Олексіївського реального училища. За політичними вподобаннями – ліберал, за деякими відомостями – член конституційно-демократичної партії. З грудня 1914 р. – редактор видання Проскурівського повітового земства – «Наша земська газета» (з січня 1915 р. – «Земська думка»). У серпні 1917 – травні 1918 рр. – голова Проскурівської повітової продовольчої управи. У серпні 1917 р. обраний гласним Проскурівської міської думи від безпартійної прогресивної групи. З грудня 1917 р. – почесний голова Проскурівського відділу Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. У листопаді 1917 – січні 1918 рр. виконував обов'язки Проскурівського повітового комісара. Разом із В. Шульгіним та Д. Гейденом брав участь у виборах до Українських установчих зборів за списком «Позапартійна група Руських виборців і сільських господарів». Із встановленням Української Держави гетьмана П. Скоропадського за рекомендацією голови Спілки хліборобів-власників графа Д. Гейдена 13 травня 1918 р. призначений губернським старостою Поділля. Діяв в умовах австро-угорської окупації краю. Головну мету своєї діяльності він вбачав у стабілізації суспільно-політичної ситуації на правових засадах. Усвідомлював необхідність соціального компромісу в земельному питанні шляхом здійснення поміркованої та компенсаційної аграрної реформи. У регіоні, завдяки професійним діям С. Кисельова, було налагоджено структуру місцевого управління, встановлено відносний правопорядок, відновлено приватну власність. Губернський староста сприяв відкриттю 22 жовтня 1918 р. першого в краї вищого навчального закладу –

Кам'янець-Подільського державного українського університету. С. Кисельов висловив Міністерству внутрішніх справ низку пропозицій щодо поліпшення організації та функціонування органів місцевої влади. Знайшла підтримку ініціатива С. Кисельова, запропонована 18 червня 1918 р., про взаємне використання досвіду губернських старост шляхом надсилання Міністерством внутрішніх справ місцевим керівникам копій розпоряджень з інших регіонів. 29 червня 1918 р. зі створенням освідомчого відділу при управлінні губернського старости було реалізовано ще одну рекомендацію Подільського губернського старости, підтриману іншими адміністраторами. Також внаслідок ініціативи С. Кисельова 14 листопада 1918 р. ухвалено закон про заснування посади 2-го помічника губернських старост і градоначальників, з обов'язками нагляду за законністю дій міських і земських самоврядувань. Усвідомлюючи складність внутрішньополітичних проблем і радикалізацію суспільних настроїв, після повстання Директорії УНР і переходу на її бік у Вінниці командира 2-го Подільського корпусу П. Єрошевича С. Кисельов не став боротися за владу і 19 листопада 1918 р. передав службові справи представнику українських політичних сил Г. Степури. Виїхав до Проскурова, де невдовзі був заарештований отаманом В. Біденком. Звільнений у січні 1919 р. За Директорії УНР очолював проскурівський осередок Червоного Хреста. Саме втручання С. Кисельова допомогло взимку 1919 р. звільнити заарештованого денікінцями одного з діячів Проскурівської «Просвіти», комісара освіти за Директорії УНР, члена земської управи В. Мудрого (1893–1966), майбутнього діяча львівської «Просвіти», депутата польського парламенту (віцемаршалка сейму), засновника УНДО. Із встановленням радянської влади втратив власність, зокрема будинок у Проскурові. У 1920-х рр. переїхав до Вінниці. Працював у різних радянських торговельних установах. Попри лояльність до режиму і аполітичність, у 1919–1923 рр. п'ять разів був арештований більшовицькими спецслужбами. Зокрема, 1922 р. його заарештували за «службу у гетьмана» у складі групи з 23 осіб. Звільнений за сприяння одного з членів верхівки більшовицького керівництва Л. Каменева, якого просили про це знайомі родичів С. Кисельова. Певний час працював юристом у «Робтресті». Останнім міс-

цем роботи був «Облвнторг» – торговельний відділ Вінницького обласного виконавчого комітету, де очолював юридичну службу. Арештований органами НКВС 27 жовтня 1937 р. за звинуваченням у здійсненні націоналістичної контрреволюційної агітації проти радянської влади в різко ворожій формі, що підпадало під дію ст. 54-4-19 Карного Кодексу УРСР. За рішенням народного комісара внутрішніх справ СРСР і Прокурора СРСР розстріляний 2 грудня 1937 р. у Вінниці. Реабілітований 22 березня 1989 р. [9].

Євген Семенович Богуславський (1883–1950) – український громадсько-політичний, культурно-освітній діяч. Народився 19 лютого 1883 р. у с. Слобода Покровська (нині – Куп'янсько-го району Харківської області) в сім'ї земського лікаря. Випускник Київської духовної семінарії (1907), кандидат богослов'я. Із 1907 р. викладав, згодом очолював різні навчальні заклади (Золотоніські чоловіча та жіноча гімназії, із 1914 р. – Жмеринська чоловіча гімназія). Із березня 1917 р. – член Київської комісії з видання брошур та листівок для армії. Входив до Чернігівської та з 1917 р. Вінницької «Просвіти». Очолив Вінницьку міську філію Подільської губернської української ради, створену в травні 1917 р. Восени 1917 р. обраний гласним Вінницьких повітових земських зборів, у січні 1918 р. – заступником голови Вінницької повітової шкільної ради. Із липня 1918 р. – директор 1-ї Вінницької української гімназії «Просвіти». Був членом Вінницької філії Українського національного союзу. Після повалення Гетьманату у Вінниці 19 листопада 1918 р. місцевою філією Українського національного союзу висунений на посаду губернського комісара Поділля, функції якого виконував до 30 листопада 1918 р. Із лютого 1919 р. – помічник губернського комісара освіти. У жовтні 1919 р. – член Вінницької повітової народної управи, у травні – червні 1920 р. – її голова. Із січня 1919 р. – член Товариства розповсюдження технічної освіти на Поділлі, один із засновників вінницьких часописів «Шлях» (1919) та «Хвиля» (1920). 7 серпня 1920 р. очолив філію Українського Червоного Хреста при Дієвій армії УНР у м. Станіслав (нині – Івано-Франківськ). Із липня 1920 р. – на теренах Польщі. 1921 р. переїхав на Волинь. У Луцьку організував книгарню «Нива». Із 1923 р. працював учителем української мови в польській учительській семінарії у м. Острог,

входив до наглядової ради Українського кооперативного банку (з 1926). 1928 і 1930 рр. був обраний до парламенту польської держави за списком «Безпартійного блоку співпраці з урядом». Працював у парламентських комісіях (освітня, закордонних справ, конституційна). 1931 р. вступив до української проурядової партії «Волинське українське об'єднання». Брав участь у діяльності культурно-освітніх товариств у містах Луцьк («Рідна хата», «Чеснохресне братство», «Українське товариство прихильників української культури, освіти та охорони пам'ятників старовини») і Рівне («Українська школа», «Товариство будівництва шкіл на Волині», «Товариство ім. митрополита Петра Могили»). Підтримував українізацію православної церкви в міжвоєнній Польщі, працював у Луцькій підкомісії перекладу Святого Письма та богослужбових книг українською мовою. Належав до активних діячів заснованого 1933 р. Волинського громадського комітету допомоги голодуючим у радянській Україні. Після встановлення радянської влади на Західній Волині у 1939 р. працював у шкільному відділі Луцька. Ув'язнений німецькою владою у Кракові в 1941–1942 рр. Звільнений із зобов'язанням не займатися громадсько-політичною й літературною діяльністю. Надалі працював у різних установах Луцька. Після Другої світової війни працював літературним редактором газети «Радянська Волинь», викладав у Луцькій духовній семінарії, був заступником директора обласного інституту вдосконалення вчителів. Незважаючи на вимушену співпрацю з органами державної безпеки СРСР, комуністичних ідей не поділяв. 3 січня 1950 р. заарештований. 8 квітня 1950 р. помер у тюремній лікарні Луцька [10].

Михайло Прокопович Куриленко (1885–?) – український громадсько-політичний та культурно-освітній діяч. Народився 14 листопада 1885 р. в незаможній сім'ї у с. Короп на Чернігівщині. Закінчив Кролевецьке міське училище (1909 р.), Київський учительський інститут (1913 р.). Працював на Поділлі в Ямполі вчителем вищого початкового чоловічого училища. 26 березня 1917 р. був кооптований до складу Ямпільських повітових земських зборів. Входив до складу Ямпільського повітового виконавчого комітету. Член Української партії соціалістів-революціонерів. У 1918 р. – інструктор з позашкільної освіти

Подільської губернської народної управи. Встановлення Гетьманату не підтримав. На початку травня 1918 р. на селянському з'їзді в Ямполі закликав до повалення влади гетьмана. Під час Гетьманату працював у Кам'янці-Подільському директором гімназії. За В. Приходьком, це була «Людина жива, здібна, привітна, з організаційним хистом...». У липні 1918 р. обраний членом Ради Подільської «Просвіти». У період Директорії УНР, у грудні 1918 – січні 1919 рр. – Новоушицький повітовий комісар. Із січня 1919 р. – помічник губернського комісара Поділля, із квітня – член Подільської губернської народної управи. 21 травня – 27 липня 1919 р. – губернський комісар Поділля. Затверджений на посаді Директорією 13 червня 1919 р. Серед його наказів виділяються розпорядження щодо організації та діяльності місцевих органів влади (31 червня 1919 р.), здійснення мобілізації на Поділлі, боротьби з агітаторами проти української державності та саботажу різних працівників, покращення санітарного стану Кам'янця-Подільського тощо. 14 червня 1919 р. видав наказ про створення при повітових і міських управах комісій з обліку культурно-історичних пам'яток. Розчарувавшись в ідеологічних засадах і політиці просоціалістичних представників уряду, приєднався до легальної правої опозиції. Підписав разом головою подільського земства В. Приходьком і загалом 20 особами «Меморандум громадських діячів Поділля» від 23 червня 1919 р. У документі вимагалось змінити засади політики уряду Директорії УНР, зокрема скасувати трудові ради на місцях, передати селянам землю у власність за викуп, утворити «діловий кабінет» з безпартійних. У зв'язку з цим 27 липня 1919 р. був звільнений з посади. Продовжував працювати в Подільській губернській народній управі. Разом з В. Приходьком відмовився припинити її діяльність в умовах польської окупації Кам'янця-Подільського. У листопаді 1920 р. виїхав до Галичини, певний час працював у міністерстві освіти УНР. Згодом проживав з родиною у Косові (нині – Івано-Франківська область), де 1922 р. очолив мистецько-промислову спілку «Гуцульське мистецтво», яка опікувалася відродженням традицій старого українського килимарства, займалася вишивкою, керамікою, різьбою по дереву тощо. Після приєднання Західної України до складу Радянського Союзу був

двічі арештований (у жовтні та грудні 1939 р.) за звинуваченням у активних діях і боротьбі проти робітничого класу та революційного руху. 18 квітня 1940 р. НКВС вивезли М. Куриленка із Івано-Франківська до Житомира. Подальша доля невідома [11].

Микола Пилипович Кондрашенко (1890–1938) – український громадсько-політичний діяч. Народився в селянській сім'ї в Павлограді Катеринославської губернії. Закінчив фізико-математичний факультет Петроградського університету. Член Української партії соціалістів-революціонерів. Інструктор Центральної Ради на Катеринославщині та Чорноморщині. Завідувач шкільного відділу Катеринославської повітової управи. Голова 8-ї дивізійної залізничної бригади. У 1918 р. очолював Павлоградську повітову управу та місцеву філію Національного союзу. Заступник, 8 грудня 1918 р. – 4 лютого 1919 р. – в. о. Катеринославського губернського комісара. 12 травня 1919 р. призначений представником Міністерства внутрішніх справ. На нього покладено завдання здійснити «всебічне ознайомлення з діяльністю всіх місцевих підлеглих Міністерству Внутрішніх Справ інституцій на Волині та Поділлі, ...а також вияснення справи з поверненням селянам контрибуцій, взятих при гетьманщині». 26 липня – 17 листопада 1919 р. виконувач обов'язків губернського комісара Поділля. Працював в екстремальних умовах воєнного стану. 19 жовтня 1919 р. ставив перед урядом питання про збільшення заробітної плати місцевим службовцям. На цей час на підконтрольній УНР частині Поділля зосередилося 5 тис. урядовців. 4 листопада 1919 р. в Кам'янці-Подільському провів з'їзд повітових комісарів Поділля. Після приходу в місто польської армії, 17 листопада 1919 р. залишив посаду й виїхав. Певний час перебував у Чехословаччині, де 1921 р. працював в Українському Громадському Комітеті в Празі. 1923 р. повернувся на батьківщину. Жив у Харкові. Працював науковим співробітником Українського фізико-технічного інституту. Заарештований у квітні 1931 р., звинувачений у приналежності до «Української військової організації». Позбавлений волі в концтаборах на 3 роки. Вдруге арештований 1938 р. Звинувачений за статтями 54.2, 54.8 Карного Кодексу УРСР. Розстріляний за вироком військової колегії

Верховного Суду СРСР 20 жовтня 1938 р. у Харкові. Реабілітований у 1959 р. [12].

Віктор Кіндратович Приходько (1886–1982) – громадсько-політичний і культурний діяч, правник. Народився в сім'ї вченого садівника 31 січня 1886 р. у с. Княжпіль (нині – Кам'янець-Подільського району Хмельницької області). Навчався в Приворотському духовному училищі Ушицького повіту (1895–1899), Подільській духовній семінарії (1899–1905). У 1907–1909 рр. – студент юридичного факультету Дерптського університету (нині – Тарту, Естонія), згодом перейшов до Київського університету, який закінчив 1912 р. Із 1911 р. – службовець Подільського земства. У 1913 р. – секретар земського журналу «Экономическая жизнь Подолии». Певний час виконував обов'язки судового слідчого з цивільних справ Кам'янець-Подільського окружного суду. Під час Першої світової війни – військовий слідчий. З початком Лютневої революції 1917 р. активно долучився до українського політичного руху. 5–6 травня 1917 р. обраний Першим Подільським українським з'їздом у Вінниці одним із представників від Поділля в Українську Центральну Раду. Очолював відділ народної освіти Подільського губернського земства (1917–1918), Подільський губернський комісар з народної освіти (серпень 1917 – квітень 1918). Розгорнув активну діяльність з організації українського шкільництва. Брав участь у виборах до Російських Установчих зборів за списком Української трудової партії. На зборах губернського земства 25 квітня 1918 р. у Вінниці обраний головою Подільської губернської народної управи. Під час Гетьманату продовжив роботу в земстві, яке було переведено до Кам'янця-Подільського. До гетьманського режиму ставився негативно, вважав його реакційним. Взяв участь у протигетьманському повстанні, очолив відділ судових справ (на правах міністерства) Директорії УНР у Вінниці (грудень 1918). За згодою з Директорією свої повноваження передав С. Шелухіну. У березні 1919 р. переобраний головою Подільського земства. 23 червня 1919 р. підписав «Меморандум громадських діячів Поділля», що критикував внутрішню політику Директорії УНР. 26 листопада 1919 р., за іншими відомостями, у середині грудня 1919 р. призначений Подільським губернським комісаром. Головноуповноваже-

ний уряду УНР І. Огієнко зауважував: «Це призначення було дуже потрібне, бо треба було організувати все Поділля, і нічого не можна було позоставляти без догляду. При губерніяльному комісарі склалося велике управління, воно провадило реальну працю по всьому Поділлю». Розгорнути діяльність на посаді голови губернії не мав можливості у зв'язку з діями командування підрозділів польської армії, яке перешкоджало діяльності українських установ. У листі до І. Огієнка від 31 грудня 1919 р. голова дипломатичної місії УНР у Варшаві А. Лівіцький пропонував «...організувати невелику раду міністрів по згоді укр[аїнських] партій і зробити часову нашу станицю в Н[овій] Ушиці. Там має бути невеликий апарат, а все інше лишається в Кам'янці. Ушиця буде нашою власною територією (так хоче п. Пілсудський) і невеликою нашою військовою силою...». У березні 1920 р. управління губерньського комісаріату евакуювалося з Кам'янця-Подільського до Нової Ушиці. 29 червня 1920 р. затверджений урядом на посаді товариша головноуповноваженого уряду УНР. З поразкою Української революції емігрував до Польщі. Став депутатом Ради Республіки, скликаної емігрантами в січні 1921 р. в Тарнові, був товаришем міністра фінансів УНР, керуючим міністерства фінансів і керівником одного з його відомств в еміграційному уряді А. Лівіцького (1922–1923). Переїхав до Чехословаччини, викладав в Українській господарській академії у Подєбрадах. У 1929 р. виступив з ідеєю скликання Всеукраїнського національного конгресу та запровадження національного податку. Був одним із засновників і членом управи Товариства охорони українських історичних пам'яток за кордоном з осідком у Празі (1931–1939). Там почав писати спогади «Під сонцем Поділля», першу частину видав у Празі 1931 р., згодом декілька разів перевидавав. У них висвітлив історію українського руху на Поділлі в 1895–1907 рр. За Другої світової війни увійшов до складу Українського Центрального Комітету в Кракові. 22 червня 1941 р. підписав звернення Комітету до українського народу із закликом об'єднатися навколо комітету для відновлення Української держави. У 1945 р. Приходько переїхав до Регенсбургу в Західній Німеччині, де підготував декілька томів «Щоденника» про історію української еміграції другої половини 1940-х рр. Працював в Українському технічно-господар-

ському інституті. З 1949 р. мешкав у м. Нью-Йорк. Протягом десяти років очолював Український конгресовий комітет у США. У 1960–1967 рр. працював над другою частиною мемуарів «Під сонцем Поділля», в якій йдеться про події 1907–1920 рр. Помер 7 лютого 1982 р. у Нью-Йорку [13].

Євген Андрійович Колодяжний (?–30.01.1958, Ульм, ФРН) – український громадсько-політичний діяч, правник. Працював адвокатом. У період Центральної Ради та Директорії УНР обіймав посаду Сумського повітового комісара. Восени 1919 р. очолював департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ УНР. Призначений губернським комісаром Поділля 10 березня 1920 р., коли комісаріат перебував у Новій Ушиці та складався лише з 7 осіб. Під час радянсько-польської війни 1920 р., 5 травня 1920 р. брав участь у зустрічі у Вінниці голови Директорії С. Петлюри. 13 травня 1920 р. затверджений на посаді Подільського губернського комісара Управою Головного Комісара Уряду УНР К. Лоського. Прагнув налагодити адміністрацію УНР у повітових містах Поділля, звільнених від Червоної армії. Призначив до польських дивізій, що оперували на території Поділля, окремих комісарів із завданням організувати українську владу, бути посередником між українським населенням і польськими військовими. Під час його урядування на Поділлі перебували уряд і Директорія УНР (зокрема у Вінниці впродовж 15 травня – 8 червня 1920 р., у Жмеринці – 9–14 червня). Із 15 липня 1920 р. Є. Колодяжний був звільнений з посади губернського комісара та відряджений до Адміністративного департаменту Міністерства внутрішніх справ. 1920 р. виїхав на західноукраїнські землі, що тоді перебували у складі Польщі. Був скарбником утвореної 7 серпня 1920 р. філії Українського Червоного Хреста при Дієвій армії УНР у м. Станіслав (нині – Івано-Франківськ). Згодом проживав на Західній Волині. У м. Рівне працював у магістраті, керував книгарнею «Наша культура». Брав участь у заснуванні осередків культурно-освітніх об'єднань у цьому місті: «Літературно-мистецького товариства ім. Лесі Українки» у 1927 р. і «Рідна хата» у 1931 р. Після Другої світової війни жив у м. Ульм (ФРН). І. Огієнко в часописі «Віра й Культура» (Вінніпег, Канада) опублікував некролог про смерть Є. Колодяж-

ного «по тяжкій недужі». «Останні роки жив зовсім самотній в старечому домі в м. Ульмі в Німеччині. І всі забули про скромного реального працівника Відродження України...» [14].

Федір Олександрович Сумнівч (1885–?) – український громадсько-політичний і культурно-освітній діяч, правник. Народився 15 лютого 1885 р. у с. Муровані Курилівці (нині – селище міського типу Вінницької області). Навчався в Приворотському п'ятикласному духовному чоловічому училищі, Подільській духовній семінарії, на юридичному факультеті Варшавського університету, який закінчив у 1911 р. У 1914–1917 рр. служив прапорщиком у російській армії. Член Української партії соціалістів-революціонерів. У липні 1917 – квітні 1918 р. – Рівненський повітовий комісар, у квітні – травні 1918 р. – голова Рівненської повітової управи. У травні 1918 р. – арештований гетьманською владою. У грудні 1918 р. Директорією УНР призначений Волинським губернським комісаром. Із травня 1919 р. – представник міністерства внутрішніх справ при Першому Галицькому корпусі. Брав участь у мобілізації до Армії УНР на Правобережній Україні. За спогадами воїна Української галицької армії Н. Гірняка, «це був вийняtkово солідний урядовець адміністрації, людина з юридичною освітою». У серпні 1919 р. вдруге обійняв посаду Волинського губернського комісара. Учасник Першого Зимового походу, армійський комісар при армії М. Омеляновича-Павленка. 10 грудня 1919 р. був одним із творців Крайової ради Брацлавщини у м. Хмільнику як адміністративного органу кількох повітів Волинської та Подільської губерній. 29 грудня 1919 р. на засіданні Ради Народних Міністрів у Вінниці був призначений «виконуючим обов'язки міністра фінансів і народної господарки». 29 жовтня – 16 листопада 1920 р. – начальник Подільської губернії. Емігрував. Проживав на українських землях у складі Польщі. У червні 1921 р. очолив у Тернополі філію Центрального бюро біженців з України. У серпні 1921 р. звільнений Радою Народних Міністрів УНР у запас, після чого емігрував до Чехословаччини. У 1923–1926 рр. очолював Українську селянську спілку в Празі. У 1926–1929 рр. – асистент кафедри економіки і правознавства Українського Високого педагогічного університету ім. М. Драгоманова в Празі. Подальша доля невідома [15].

Автори не претендують на вичерпну інформацію з висвітленої теми. Усі біографічні матеріали потребують подальшої розробки та уточнення. Окремим важливим завданням історичної науки є дослідження конкретної управлінської діяльності голів губернських адміністрацій Поділля у 1917–1920 рр.

Кравчук Олександр Миколайович,
кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Калитко Сергій Леонідович,
кандидат історичних наук, доцент,
член Національної спілки краєзнавців України;

Ратушняк Ігор Іванович,
магістр-дослідник історії, старший викладач кафедри філософії та суспільних наук Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Кудлай О. Б. Губернські комісари // Енциклопедія історії України : у 30 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ, 2005. Т. 2 : Г-Д. С. 241.
2. Законодавча база процесу становлення місцевих органів державної влади доби Гетьманату П. Скоропадського : зб. док. і матеріалів. Хмельницький, 2013. С. 37–43.
3. Державний вісник. 1918. 5 черв.
4. Гудима В. В. Формування вищих регіональних адміністративних органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки // Краєзнавець Хмельниччини : наук.-краєзнав. зб. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 6. С. 46–51. С. 49.
5. Весь Юго-Западный край. Киев, 1913. С. 1010 ; Глушко-вещкий, А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської ім-

перії. Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2009. С. 226, 299 ; Шелохаев, В. В. Партия октябристов в период первой русской революции. Москва : Наука, 1987. С. 145 ; Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський : «Аксіома», 2010. С. 31–32 ; Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 192 ; Подолія. 1909. № 89. 29 июля. С. 2 ; ЦДАВО-ВУ, ф. 1793, оп. 1, спр. 55, арк. 46 ; «Скоропадского я знал с малых лет». Воспоминания графа Д. Ф. Гейдена. 1920-е гг. Публикацию подготовил к. и. н. А. С. Пученков // Ист. архив. 2012. № 2. С. 115–129, 118, 125 ; № 3. С. 144–160, 145 ; Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / упоряд. Р. Пиріг (керівник) [та ін.]. Київ : Темпора, 2015. С. 138 ; Приходько В. Під сонцем Поділля : спогади. Ч. 2 / Віктор Приходько ; упоряд. і авт. передм.: Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця : Консоль, 2011. С. 124–127, 251–252.

6. ДАВіО. Ф. Д-230. Оп. 3. Спр. 58. Арк. 27 ; ДА-ВіО. Ф. 2734. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 27–29 ; Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році : Революція у провінційному місті. Вінниця : Держ. картогр. ф-ка, 2009. С. 105 ; Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Вінниця. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. С. 48, 77 ; Соловійова В. В. Встановлення дипломатичних контактів між Директорією УНР та Великобританією і США // Зб. наук. пр. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. Харків, 2011. Вип. 40. С. 65 ; Трембіцький А. А., Трембіцький А. М. Громадсько-просвітницька та професійна діяльність Миколи Стаховського (1879–1948) // Наук. зап. Серія: Історія / ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2013. Вип. 21. С. 114–123 ; Трембіцький А. А., Трембіцький А. М. Микола Стаховський (1879–1948) – перший голова Прокурівської повітової земської управи (березень – травень 1917) // Хмельниччина в контексті історії України : матеріали Всеукр. наук.-краснав. конф. Хмельницький, 2012. С. 375–382 ; ЦДАВО-ВУ. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19, 103, 168.

7. Губа П. І. Українське відродження : Спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917–1920 рр. Черкаси : ЧДТУ,

2002. С. 124 ; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки) : наук.-попул. вид. Київ : Темпора, 2007. С. 416–426 ; Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 39–40, 52 ; Йолтуховський Р. В. Життєвий шлях Григорія Калістратовича Степури за спогадами його сина Тараса Григоровича Степури // Місто Хмельницький в контексті історії України : матеріали III наук.-краєзнав. конф. Хмельницький, 2011. С. 222–234 ; Лехіцька І. Губернський комісар // Ділове місто. 2014. № 43. 13 листоп. С. 9 ; Лозовий В. С. Григорій Степура – політичний та громадський діяч Поділля в добу революції // Наук. пр. Серія: Історичні науки / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2001. Т. 6 (8). С. 552–558 ; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. Київ : Темпора, 2003. С. 123 ; Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ : Просвіта, 2008. С. 682–684 ; Огієнко І. Рятування України / І. Огієнко ; упоряд., авт. передм. і ст. М. С. Тимошик. Київ, 2005. С. 116, 119 ; Приходько В. Під сонцем Поділля : спогади. Ч. 2 / Віктор Приходько ; упоряд., авт. передм.: Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця : Консоль, 2011. С. 37–45, 351, 359–362 ; «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920) : зб. док. і матеріалів / упоряд., вступ. ст.: В. Адамський, Б. Кришук. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. С. 373, 473 ; Ратушняк І. І. Повалення гетьманату П. Скоропадського в Кам'янці-Подільському // Матеріали XIV Поділ. наук. історико-краєзнав. конф. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 255–262 ; Республіканські вісти. 1918. Ч. 11. 12 грудня. С. 2 ; Рожко В. ...В таких живе її безсмертя (Григорій Степура) // Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Волинська область. Луцьк : Волин. обл. друк., 2010. Кн. 1. С. 602–604 ; ЦДАВОВУ. Ф. 1092. Оп. 3. Спр. 314. Арк. 2–3, 4, 6, 7–10. 18 зв. ; ЦДАВОВУ. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 97, 104, 122.

8. ДАВіО. Ф. Д-255. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 98–103 ; Ф. Р-1543. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 27 ; Директорія. Рада Народних Міністрів УНР 1918–1920 : док. і матеріали : в 2 т. Т. 1. Київ, 2006. С. 107, 109, 145, 626 ; Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році : Революція у провінційному місті. Вінниця, 2009. С. 101, 102, 107, 112,

126, 128 ; Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ, 2008. С. 401–402 ; Поділля. 1918. 9 трав. ; Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Житомирська область : у 7 кн. Житомир : Полісся, 2008. Кн. 2. С. 670 ; Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.) : зб. док. та матеріалів / упоряд.: К. Завальнюк, Т. Стецюк. Вінниця, 2008. С. 102 ; ЦДАВОВУ. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 104, 144, 146–148, 152 ; Там само. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 ; Там само. Спр. 51. Арк. 4 ; Там само. Спр. 94. Арк. 3.

9. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917–1926 рр.). Кам'янець-Подільський, 2013. С. 140 ; ДАВіО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 16611. Арк. 27 ; Там само. Ф. 138. Оп. 6. Арк. 1–9 ; Єсюнін С. М. С. Кисельов: від «молодшого юриста» до губернського старости // Матеріали 10-ї Поділ. іст.-краєзнав. конф. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 365–371 ; Кравчук О. М. Проскурівський період в житті і діяльності Сергія Івановича Кисельова // Місто Хмельницький в контексті історії України : матеріали 3-ї наук.-краєзнав. конф. Хмельницький, 2011. С. 177–189 ; Подільський губернський староста Сергій Кисельов (1877–1937) у документах епохи / упоряд.: О. М. Кравчук, І. І. Ратушняк, К. В. Завальнюк. Вінниця, 2016. С. 3–38 ; Ратушняк І. І. Подільський губернський староста Української Держави 1918 р. С. Кисельов у спогадах сучасників // Наук. зап. Серія: Історія / Вінниц. ДПУ ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2015. Вип. 23. С. 249–255 ; Ратушняк І. І. Антигетьманське повстання на Поділлі у спогадах В. Рейнбота // Там само. Вінниця, 2018. Вип. 26. С. 307–311 ; Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі // Свобода. Український щоденник. 1955. № 86. 6 трав. С. 3 ; № 87. 7 трав. С. 3 ; Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині (Спогад) (2) // Свобода. Український щоденник. 1955. № 250. 29 груд. С. 2 ; Слово Подолии. 1918. № 8. 24 мая ; ЦДАВОВУ. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 ; Адамський В. Проскурів у муніципальній кампанії 1917 року. URL: <https://khm.gov.ua/uk/content/proskuriv-u-municipalniy-kampaniyi-1917-roku> ; Харченко Т. Реформування органів місцевої адміністративної влади за доби Гетьманату Павла Скоропадського (1918 р.)

// Наук. зап. Серія: Політологія і Етнологія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ : Полтава, 1999. Вип. 9. С. 47 ; ЦДАВО-ВУ. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 12–12 зв. ; Яременко О. І. Адміністративна реформа гетьмана Павла Скоропадського. Вінниця : Континент-ПРИМ, 1998. С. 16–17.

10. Власноручні покази заарештованого Євгена Богуславського 11–23 січня 1950 р. // Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Рівненська область. Рівне, 2017. Кн. 7. С. 194–218 ; Давидюк Р. Євген Богуславський: проблеми співпраці з політичними режимами // Наук. вісн. Серія: Історичні науки / Східноукр. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2017. Вип. 5. С. 51–57 ; Кравчук О. М. Встановлення влади Директорії УНР на Поділлі (листопад – грудень 1918 р.) // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки : матеріали Всеукр. наук. конф., 6–7 жовт. 2009 р. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 205–220 ; Кравчук О., Мельник Н. Спогади Є. Богуславського про Вінницю у період Гетьманату // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження : матеріали XXX Всеукр. наук. історико-краєзнав. конф. 6–7 верес. 2018 р. Вінниця, 2018. С. 249–257 ; Мальота О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ, 2008. С. 293–295 ; Павлович. Листи з України. Український Червоний Хрест. (Філія при дієвій армії) // Воля. 1920. Т. 4. Ч. 3. 16 жовт. С. 124 ; Республіканські вісти. 1919. Ч. 50. 2 лют. С. 2.

11. Гудима В. В. Михайло Куриленко – губернський комісар Директорії УНР, освітній та громадсько-політичний діяч Поділля у 1917–1920 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Т. 19. 130-річчю від дня народж. І. Огієнка присвячується. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 179–187 ; Директорія, Рада Народних Міністрів УНР 1918–1920. Документи і матеріали. У 2 т. Київ, 2006. Т. 1. С. 643 ; Життя Поділля. 1919. № 24 ; Завальнюк К., Борсуківський С. Незламні. Ямпільці в обороні державності : 1917–1925 рр. Вінниця : Кн.-Вега, 2009. С. 87 ; Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2005. С. 110 ; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. Київ :

Темпора, 2003. С. 219, 247, 376 ; Михайло Куриленко. Ічня, 2017. 32 с. ; Подільські губернські відомості. 1919. № 37. 12 лип. ; Приходько В. Під сонцем Поділля : спогади. Ч. 2 / Віктор Приходько ; упоряд., авт. передм.: Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця : Консоль, 2011. С. 229 ; Стефанівський Ю. Подвижник національного відродження // Свобода. 1991. Ч. 210. 2 листоп. С. 2 ; ЦДДАК. Ф. 419. Оп. 1. Спр. 7366. Арк. 25–26 зв.

12. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920. Документи і матеріали : у 2 т., 3 ч. Київ, 2006. Т. 1. С. 608 ; Лапчинська Н. В., Золотарьов В. А. Політичні репресії на Харківщині в 1921 – першій половині 1934 р. // Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Харківська область. Кн. 1, ч. 2. К.-Х., 2008. С. 58 ; Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський, 2005. С. 112 ; Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. Київ, 2003. С. 246, 380 ; Огієнко І. Рятування України / І. Огієнко ; упоряд., авт. передм. і ст. М. С. Тимошик. Київ, 2005. С. 185, 192 ; Поділ. губерн. відом. 1919. № 41. 2 серп. ; Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Харківська область : Кн. 1, ч. 1. К.-Х., 2005. С. 590 ; Республіканські вісти. 1918. Ч. 11. 12 груд. С. 2 ; ЦДАВОВУ. Ф. 1092. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 4 ; ЦДАВОВУ. Ф. 1092. Оп. 3. Спр. 133. Арк. 6–6 зв., 10 ; ЦДАВОВУ. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 49–50 зв.

13. Гудима В. В. Формування вищих регіональних адміністративних органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки // Краєзнавець Хмельниччини : наук.-краєзнав. зб. Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 6. С. 46–51. С. 49 ; Кравчук О. М. В. Приходько про Першу світову війну та революційні події в Російській імперії // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр. : матеріали круглого столу, Кам'янець-Подільський, 2 лип. 2015 р. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 32–41 ; Кравчук О. М. Культурно-освітня діяльність В. Приходька на Поділлі в 1917–1920 рр. // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення : до 100-річчя заснування Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : матеріали XXIII Всеукр. наук. істо-

рико-краєзнав. конф. Вінниця, 2011. С. 267–274 ; Кравчук О. М., Калитко С. Л. Спогади Віктора Приходька як джерело з історії Подільського регіону початку ХХ століття // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 32. С. 90–98 ; Лівницький А. Листування (1919–1953 роки) / А. Лівницький ; упоряд., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна. Київ : Фенікс, 2019. С. 117 ; Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). Київ, 2008. С. 620–621 ; Наш шлях. 1920. Ч. 85. 5 трав. ; Огієнко І. Рятування України / І. Огієнко ; упоряд., авт. передм. і ст. М. С. Тимошик. Київ, 2005. С. 148, 151, 152, 161, 200 ; Приходько В. Під сонцем Поділля : спогади. Ч. 2 / В. Приходько ; упоряд., авт. передм.: Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця, 2011. 416 с. ; Рекрут В. П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національному визвольному русі: кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Вінниця, 2006. С. 170, 186 ; Трембіцький А. А. Віктор Приходько у визвольних змаганнях українського народу в 1917–1922 рр. // Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 313, 316, 326 ; Трембіцький А. А., Трембіцький А. М. Особистісно-індивідуальний світ членів родини Приходьків // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 16. С. 225–247 ; ЦДАВОВУ. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 53.

14. Віра й Культура. 1958. Ч. 5 (53). Березень ; Гудима В. Формування місцевих державних адміністрацій на Поділлі в період Головноуповноваженого уряду УНР (листопад 1919 – липень 1920 рр.) // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр. : матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 лип. 2015 р. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 60–61 ; Давидюк Р. П. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства. Львів ; Рівне, 2016. С. 527, 481 ; Директорія, Рада Народних Міністрів УНР 1918–1920. Документи і матеріали : у 2 т. Київ, 2006. Т. 2. С. 62–69, 71–89, 90, 91, 115–118, 123–202, 204–294, 296, 297–307, 314–319, 688, 690 ; Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ – перша половина

XX ст.). Київ, 2008. С. 712 ; Наш шлях. Щоденна демократична безпартійна газета. 1920. Ч. 98. 20 трав. ; Павлович. Листи з України. Український Червоний Хрест. (Філія при дієвій армії) // Воля. 1920. Т. 4. Ч. 3. 16. жовт. С. 124 ; Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.). Документи й матеріали. Вінниця : Вінниц. кн.-газ. вид-во, 1959. С. 303 ; Реабілітовані історією : у 27 т. Т. : Рівненська область. Рівне, 2017. Кн. 7. С. 201 ; Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині. Т. 1 / авт.-упоряд. Г. М. Іванущенко. Суми, 2010. С. 136 ; Хвиля. 1920. 18 трав. ; Сохацька Є. І. Тема Поділля на сторінках часопису митрополита Іларіона (Івана Огієнка) «Віра й Культура» (1953–1967 рр.) // Наук. пр. Серія: Філологічні науки / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 25. С. 407 ; ЦДАВОВУ. Ф. 1092. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 2–4.

15. Вінниця у спогадах : у 3 т. Вінниця, 2017. Т. II : Початок XX ст. – 1920 р. С. 788 ; Гудима В. Волинський губернський комісар доби Директорії УНР Ф. Сумнівч // Остроз. краєзнав. зб. Острог, 2013. Вип. 6. С. 176–181 ; Гудима В. В. Формування вищих регіональних адміністративних органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки // Краєзнавець Хмельниччини : наук.-краєзнав. зб. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 6. С. 49 ; Директорія, Рада Народних Міністрів УНР 1918–1920. Документи і матеріали : у 2 т. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. Т. 1. С. 576–577 ; Коваль Р., Моренець В. «Подебрадський полк» Армії УНР : До історії Українських січових стрільців, Богданівського та Гордієнківського полків військ Центральної Ради, 1-ї Сірої, 1-ї Запорозької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської та 1-ї Кулеметної дивізії Армії УНР, Галицької армії, Вільного козацтва, повстансько-партизанського руху, Запорозької Січі Юхима Божка, Окремого чорноморського коша військ Директорії, ЛУН, УВО, ОУН, Карпатської Січі та дивізії «Галичина». Київ : Історичний клуб «Холодний Яр» ; «Орієнтир», 2015. Т. 1. С. 182.

Бібліографічне видання

**Вінниччина в контексті
Української революції
1917–1921 років**

До 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років

Науково-допоміжний бібліографічний покажчик

Відповідальна за випуск *Л. Б. Сенік*,
директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Укладачі, комп'ютерний набір: *Г. М. Авраменко*,
заслужений працівник культури України, *О. Ю. Антонюк*

Редагування: *Г. М. Слотюк*, *С. В. Лавренюк*

Комп'ютерна верстка, технічна коректура, дизайн,
оригінал-макет
Н. В. Спиця